

P. Rijkens

Rotterdam, 14 september 1888 - Amsterdam, 19 april 1965

De zakenman

Wie zich zet tot een beschrijving van Paul Rijkens' leven, schrijft daarmee de wordingsgeschiedenis van een wereldconcern. Hij heeft het schoolvoorbeeld geleverd van de verlichte Europese ondernemer, de overgang markerend van het tijdperk van het familie-bedrijf naar de periode van het grootbedrijf, waarin leiderschap en bezit steeds meer in afzonderlijke handen kwamen. Rijkens begon zijn zakelijke loopbaan in 1910 bij de firma Van den Bergh in Rotterdam. Reeds in 1913 werd hij benoemd tot directeur van verscheidene geliëerde maatschappijen van Van den Bergh op het vasteland van Europa en in 1919 tot directeur van Van den Bergh's Fabrieken NV. Na de fusie tussen de firma's Van den Bergh en Jurgens in 1927, die voor een niet gering deel aan het werk van Rijkens was te danken, werd hij directeur van de aldus gevormde Margarine Unie. In 1929 volgde de samensmelting van de Margarine Unie met de Engelse firma Lever Brothers tot Unilever NV te Rotterdam en Unilever Limited te Londen. Rijkens maakte deel uit van de raden van bestuur der beide maatschappijen en werd in 1937 benoemd tot voorzitter van de raad van bestuur van Unilever NV. Tijdens de oorlog verbleef Rijkens in Londen, waar hij lid was van de Buitengewone Raad van Advies van de Nederlandse regering. Hij was voorzitter van de Nederlandse Studiegroep voor Wederopbouw Vraagstukken en voorzitter van de commissie, die Nederlandse kinderen in staat stelde na de oorlog in Engeland weer op krachten te komen. In 1948 verleende de Nederlandse Economische Hogeschool hem - tegelijk met W. Drees - het doctoraat honoris causa. Ook overigens heeft het Rijkens aan het voor de grootste Nederlanders gebruikelijke eerbetoon niet ontbroken.

Na zijn aftreden per 31 december 1955 als voorzitter van de raad van bestuur van Unilever NV werd Rijkens benoemd tot adviseur, welke functie hij naast vele andere zakelijke tot zijn dood heeft vervuld.

De cultuurdrager

Zijn verlichte ondernemerschap kwam mede tot uiting in de belangstelling, die hij metterdaad voor de vragen van mens en samenleving aan de dag legde. Het is ondoenlijk een volledige opsomming te geven van de organisaties op het gebied van onderwijs, cultuur en internationale samenwerking, waaraan hij of tijd en energie schonk of die hij met zijn cultuurvisie in het leven heeft geroepen.

Op het gebied van onderwijs en cultuur moeten worden genoemd het Nederlands Opleidings Instituut voor het Buitenland, het NOIB, Nijenrode Breukelen; de Fondation Européenne de la Culture, de Erasmus-prijs, de internationale uitgave "Delta". Niet zonder reden werd hij benoemd tot curator van de Rijksuniversiteit te Groningen en van de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam. Zijn belangstelling voor vorming van jongeren hing ten nauwste samen met zijn ervaring, dat het meest kostbare goed van een bedrijf is gelegen in het corps van leiders en aspirant-leiders. Ook direct samenhangend met zijn verantwoordelijkheid in één van de sterkst internationaal gespreide ondernemingen was zijn inspanning in vele organisaties, die toenadering tussen de naties ten doel hebben. Voorbeelden hiervan zijn: het Genootschap Nederland-Engeland, het Anglo-Dutch Trade Council, het Midden Oosten-Instituut, de z.g. Bilderberg-conferenties. Toen de publieke opinie in Nederland hiervoor nog lang niet rijp was, wendde hij reeds al zijn invloed aan om met de Indonesische machthebbers tot een vergelijk te komen in het uitzichtloze conflict rondom Nieuw Guinea. Ook een uitvoeriger beschrijving van Rijkens' werkzaamheden als "zaken-man" en verdiensten als "cultuurdrager" zou er niet in slagen een volledig beeld te geven van de menselijke mens die Rijkens voor alles was. Na zijn verscheiden schreef ik een persoonlijke impressie onder het opschrift "Leermeester en vriend" voor de personeelsleden van de

onderneming, waarmee Rijkens zich tot het einde van zijn leven zo nauw verbonden bleef voelen. Deze subjectieve benadering moge ook voor een ruimere kring de herinnering aan hem enigszins concretiseren en levend houden.

De mens

Bij alle verdriet om het heengaan van Rijkens overweegt bij velen van ons de dankbaarheid, dat zij zo iemand van nabij hebben mogen kennen. Niet dat hij zijn wezenlijkste zelf gemakkelijk onthulde; dat bleef - achter een enorme charme en indringende belangstelling - voor bijna iedereen verborgen. Maar ook zonder intimiteit gaf hij aan zijn vrienden oneindig veel meer dan waartoe de meesten van ons in staat zijn. En hoevél vrienden heeft deze man gehad - zakenmensen, politici, kunstenaars en geleerden, eenvoudige mensen en prinses van den bloede. Er zou een boek voor nodig zijn om de volheid van zijn leven te beschrijven. Tot in zijn laatste maanden onderhield hij de band met zeer velen in binnen- en buitenland en voor vrijwel iedereen betekende hij meer dan een zakelijke relatie, was hij de briljante gastheer, wijze gesprekspartner, vindingrijke raadgever, intelligente luisteraar. Ik ontmoette hem het eerst in Londen, kort na de oorlog, toen ik nog in regeringsdienst was. Al in ons eerste gesprek sprong de vonk over. Tenminste, zo voelde ik het; achteraf heb ik mij afgevraagd hoeveel en hoe uiteenlopende mensen diezelfde gewaarwording hebben gehad na hun eerste ontmoeting met Rijkens. Hij was een elektrische persoonlijkheid en wie daar gevoelig voor was gaf en kreeg meer in een gesprek met hem van een uur dan in een maandenlange omgang met anderen. Korte tijd nadat ik als economisch adviseur bij Unilever in Rotterdam kwam, ging ik naar Londen, waar ik o.a. Rijkens' persoonlijke medewerker werd. Het was een periode van grote geestelijke en maatschappelijke activiteit, waarin ik hem leerde kennen in zijn werk en zijn vriendschap.

Als chef was Rijkens vriendelijk, maar uiterst beslist. Hij onthield elke gegeven opdracht en informeerde prompt op tijd naar de afdoening. Hij verlangde stiptheid en kwaliteit, maar was als die kwamen, gul met zijn lof. Hij kleepte iedere opdracht in de vorm van een verzoek en dankte hoffelijk voor de vervulling ervan. Maar hij had geen enkele aarzeling om - zij het met een betuiging van spijt - kritiek te uiten als daar reden voor was. En de koele, scherpe manier waarop hij soms hooggeplaatste personen kon terechtwijzen was indrukwekkend. Dat was echter uitzondering; regel was zijn positieve, scheppende activiteit op allerlei gebied, vooral natuurlijk in het zakenleven. Hij had nooit iets verkocht, zei hij altijd, zelfs geen pakje margarine. Maar hij was aan de top gekomen als strateeg: ontwerper van "krijgsplannen" op lange termijn, als tacticus: de man van de volmaakte zet op het schaakbord, en als diplomaat: de meester van de menselijke en zakelijke omgang. Wat zijn ideeën over de samenleving betreft was hij in geen enkele categorie van de Nederlandse politiek te vangen, een ondogmatische, progressive geest, zoals het bedrijfsleven nu en dan aantrekt of oplevert. Afkerig vooral van provincialisme, breedsprakigheid en voorgewende belangrijkheid. Hij had een diep geloof in de roeping van het ondernemerschap maar zag altijd vooruit naar nieuwe vormen en gedachten. De sociale vooruitgang, de verheffing van het levenspeil en de toenemende sociale zekerheid begroette hij met vreugde. Hij was een voorstander van zeer goede lonen en salarissen maar niet van winstdeling, van doelbewuste economische politiek maar niet van nationalisatie, van ruime opvoedings- en promotiekansen voor allen maar niet van gelijkheid van inkomens, van volledige erkenning van ieders persoonlijke waardigheid en deskundigheid binnen de onderneming maar niet van medezeggenschap over zaken waarvan men geen verstand kan hebben. Hij was een sociale ondernemer met groot begrip voor de functie van de overheid en de arbeidsbeweging, maar ook met diepe vrijheidszin en afkeer van theoretische bedenksels.

Zijn progressiviteit kwam vooral tot uiting in internationale zaken. Hij was een der grote ondernemers die het Haagse Congres van Europa in 1948 mogelijk maakten, waar onder erevoorzitterschap van Churchill bekende figuren als Ramadier, Reynaud, Spaak, Van Zeeland, Macmillan, Salvador de Madariaga en anderen hun ideeën over Europese eenheid uitzaaiden en

Adenauer als hoofd van een kleine Duitse delegatie zwijgend aanwezig was. Ook daarna is Rijkens steeds een van de niet-ambtelijke pioniers der Europese integratie gebleven, wel te verstaan in het kader van een hechte politieke samenwerking met de Verenigde Staten. Op wereldpolitiek gebied zag en aanvaardde hij het eind van het koloniale tijdperk lang voordat men hier in Nederland algemeen aan toe was; het hopeloze vasthouden aan Nieuw-Guinea ten koste van de verhouding met Indonesië was voor hem een symptoom van provinciale halsstarrigheid.

Naast het zakenleven en de politiek hield ook de cultuur Rijkens levendig bezig. Van zijn jeugd af bemoeide hij zich met het toneel en als vrij jonge man begon hij zijn omgang met beeldende kunstenaars, inmiddels de grondslag leggend voor zijn interessante verzameling schilderijen. Het was niet toevallig dat hij, veel later, een van de oprichters der Europese Cultuurstichting werd, die uitwisseling en contact op het gebied van wetenschap en kunst beoogt. Het hoger onderwijs had zijn actieve belangstelling, evenals de opleiding van toekomstige leidinggevende functionarissen in het bedrijfsleven, ja zelfs gaf hij een enkele maal zijn tijd aan de voorlichting over beroepskeuze aan scholieren. Maar ondanks al deze activiteit in maatschappij en cultuur was Rijkens toch in de eerste plaats de grote ondernemingsleider, de geniale vakman in financiële en structurele zaken, de feilloze beoordelaar van cijfers en de vindingrijke schepper van nieuwe constructies. Hij werkte niet afwisselend nu eens aan zakelijke en dan weer aan maatschappelijke of culturele dingen, hij deed eigenlijk alles tegelijk. Zijn werkdag was lang en zijn weekeinde kort. Het sociale verkeer vulde de avonden zoals het werk de dagen vulde; Rijkens hield van ontvangen en deed het royaal en met gratie. Men ontmoette bij hem altijd belangwekkende mensen en het gesprek na tafel was onder zijn leiding vaak een gebeurtenis. Zo zal hij in onze herinnering blijven voortleven: niet in de moeite en pijn van zijn laatste tijd maar in de tinteling van het volle en rijke leven dat hij met zoveel gevoel van stijl heeft geleefd en waarin hij zulke grote dingen tot stand heeft gebracht. Behalve zijn stijl en zijn knapheid blijft vooral in herinnering zijn grote persoonlijke charme, die geen uiterlijke beleefdheid was maar voortvloeide uit een diepe, warme belangstelling voor mensen. Hij was een levenskunstenaar en een schepper, een leermeester en een vriend voor velen.

P. Kuin

Bron: *Economisch-Historisch Jaarboek* 30 (1965) 338-341.